

RECENZIO

KÜRTI TÜNDE – CSATA ZSOMBOR

Recenzió Veres Valér (szerk.) *Erdélyi magyar ifjúság – Szociológiai jellegzetességek és változások 2001 és 2016 között* című művéhez

(Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2020, 193 oldal.)

A határon túli magyarokat vizsgáló szociológiai irodalomban talán nincs kutatottabb terület az ifjúságnál. Rendre készülnek a fiatalok társadalmi-gazdasági helyzetét, jövőképét, identitásának változásait nyomon követő nagymintás vizsgálatok, hasonló módszertannal, egy viszonylag jól körvonalazott és folyamatosan finomhangolt fogalmi keretben. Ennek a sorozatnak egy igen fontos állomása a Veres Valér által szerkesztett „Az Erdélyi magyar ifjúság – Szociológiai jellegzetességek és változások 2001 és 2016 között” c. kötet, amely szerzőkként a kolozsvári szociológia iskola tapasztalt kutatóit vonultatja fel egy sor olyan területen, amelyek fokozott közpolitikai-közéleti érdeklődésre tartanak számot az erdélyi magyar nyilvánosságban.

A bevezetőben a szerkesztő a 15 év távlatában végbement változásokat (ennyi idő telt el a trendteremtő Mozaik 2001 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 vizsgálat között) három nagyelmélettel, paradigmával keretezi. Ezek közül az egyik a wallersteini világregszer-elmélet. Elsősorban ennek a téziseit vizsgálta a 2001-es kutatás, illetve az ebből készült „A perifériáról a centrumba” c. kötet is (GÁBOR–VERES, 2005).

Ez a könyv az uniós csatlakozás küszöbén még a centrumba kerülés azon elképzelésében íródott, hogy a globális trendek árnyékában, „a kapitalizmus dagálya felemel minden csónakot” reményében a kelet-közép európai, és ezen belül az erdélyi magyar fiatalok, kimozdulnak a periferikus-félperiferikus helyzetükből – illetve maguknak a fiataloknak egy jelentősebb hányada gondolta úgy, hogy ennek a felzárkózásnak van egy ösztársadalmi realitása. A 2008-as válságot követően azonban egymás után láttak napvilágot a közgazdaságtani fősodorban azok az elemzések – elsősorban Piketty (2015), Stiglicz (2012), Atkinson (2015) stb. írásain keresztül – amelyek szinte posztulátumként emlegetik, hogy az általános növekedéshez az egyenlőtlenségek növekedése is társul. De, ami számunkra ennél is fontosabb, hogy azóta váltott nagysebességre Románia – szintén a felzárkózás reményében – a gazdasági reformok neoliberais útján, amit a közszféra és a szociális ellátórendszerek fokozatos zsugorodása jellemez, és aminek egyenes a következménye egy viszonylag stabil – csak a válság által megtört – növekedés mellett a fokozódó társadalmi egyenlőtlenségek alakulása. (BAN, 2014)

Ennek megfelelően a további két „nagyágyúnak”, Castellsnek az információs-, illetve a hálózati

társadalomról szóló írásai (CASTELLS, 2005), valamint Beck kockázattársadalom-modellje (BECK, 2003) új fénybe kerülnek a 2000-es évek elejéhez képest, és tovább árnyalják ezt az egyenlőtlenség-hipotézist. Castellsnek felértékelődik az a gondolata, miszerint a globális hálózati világba való bekapcsolódás nagyon differenciáltan, „darabosan” történik. Erdélyben is tapasztalható, hogy Kolozsvár és a többi erdélyi nagyváros bekapcsolódik a globális ellátórendszerek vérkeringésébe félperiferikus központokként, a távolabbi városok viszont már nem, vagy csak részben. Emiatt fennáll a veszélye annak, hogy a fiatalok egy jelentős része a „helyek terében” ragad, ők jelentik az olcsó munkaerőt az ellátólánc végén. És végül van az a réteg, akit már ki sem számkönyölnak, akikre nincs szükség a globális világtársadalomban, akik ún. „fekete lyukakban” élnek – itt elsősorban a romákat szokás említeni, de a kutatás szerint egyre inkább ide kell sorolni a vidéki alulképzetteket is (17. o.). Ezek a prekaritátus különböző rétegei, aminek a tematizálása szintén felerősödött az utóbbi évtizedekben, és több tanulmány foglalkozik velük ebben a kötetben is. És végül mindezekre ráépül Becknek a regresszív individualizációs tézise, ami arról szól, hogy az előnyök és a kockázatok egyaránt egyéniesednek, egyre több fiatalnak magának kell megbirkóznia a saját egyéni problémacsomagjával közösségi támogatás nélkül, ami nagyobb létbizonytalanságot, lélektani értelemben szorongást okoz. Továbbá látszik a tanulmányokban az is, hogy ez mi mindenre rányomja a bélyegét a családalapítás késleltetésétől kezdve az idegenellenesség erősödéséig.

Összességében elmondható tehát, hogy egy olyan általános keretezést kapott a kötet, ami jelentősen árnyalja a korábbi, az ifjúsági korszakváltás pozitív scenárióját jelentő középosztályosodás téziseit, ezáltal pedig jobban megteremti a lehetőséget annak, hogy az ifjúság differenciálódó rétegeit pontosabban le lehessen írni, problémáikat árnyaltabban fel lehessen tárni. Hogy ezt a feladatot mennyire sikerült jól teljesíteni ezekben a tanulmányokban, és mennyire tette lehetővé maga a mérés ezeknek a téziseknek az ellenőrzését, az változó – de nemcsak a szerzőkön múlt. A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 tervezésében öt régió kutatója vett részt sokféle elképzeléssel és szándékkal, korlátozta a

lehetőségeket a régiók közötti, valamint a 2001-es adatokkal történő összehasonlíthatóság kívánalma is. A stáb szakmai hozzáértését dicséri, hogy a nehezítő körülmények ellenére sikerült jó szakmai kompromisszumokat kötni, és helyet találni az új kérdéseknek is.

Az első, Veres Valér által jegyzett tanulmány az erdélyi fiatalok társadalm szerkezetének, anyagi-jövedelmi helyzetének, illetve iskolázottságának változását vizsgálja a két vizsgált időpont között – és közvetlenül reflektál a bevezetőben bemutatott tézisekre. Az elemzésnek két, egymástól tematikailag jól különválasztható része van. Mindkettő klasszikus rétegződéskutatási kérdést feszeget – az első rész arról szól, hogy hogyan változott meg 15 év alatt a fiatalok társadalm szerkezete, a második rész pedig ennek egy részletét nagyítja ki: az iskolai mobilitással, az iskolázottsági esélyek társadalmi meghatározottságával foglalkozik.

Az első kérdés kapcsán az látszik, hogy az általános gazdasági növekedés talaján a magyar fiatalok társadalmi helyzete határozottan javult Erdélyben. Foglalkozáskategóriák szerint például jelentősen megemelkedett a vállalkozók, az önálló és a besztott diplomás fiatalok aránya az alacsonyabb pozíciójú kategóriákkal szemben. Ezzel együtt csökkent a munkanélküliek és a munkaerőpiacról különféle okokból kiszoruló aránya is. Ennek egyik oka a szűkülő munkaerő-kínálat: egyrészt mert továbbra is jelentős a külföldre vándorlás, az uniós csatlakozás után az időszakos munkavállalás is egyszerűbbé vált a tagországokban, másrészt pedig mert többen maradnak az oktatásban (a 15 év alatt 10 százalékkal nőtt a tanulók aránya). A szűkülő kínálat is felelős azért, hogy emelkedtek a reálbérek, és ezt érzékelik is a fiatalok: 2016-ban lényegesen elégedettebbek voltak az anyagi helyzetükkel, mint 2001-ben. Az egyenlőtlenségek vonatkozásában is inkább pozitív tendenciákra utalnak az eredmények. Bár a ténykérdésekre adott válaszok nem mindenütt teljesen összehasonlíthatóak, az összkép azt mutatja, hogy csökkentek a különbségek a vidék és a város, a nemek és az egyes régiók között is. Ez látható abban is, hogy 2001-hez képest a vidékiek, a nők és a székelyföldiek az anyagi helyzetüket már nem értékelik rosszabbnak az átlagnál. Mindezek ellenére a szerző legfeljebb csak visszafogottan

optimista. Felhívja a figyelmet arra, hogy az alacsony végzettségű, szakképzetlen fiatalok aránya továbbra is magas, ezekben pedig a castelli „helyek terében élő, a globalizáció visszásságaival megbirkózó fiatalok sorsát láthatjuk, akik a Standing-féle prekárius munkaviszonyok között tengődnek.” (38. o.). Különösen sebezhetőek azok a fiatalok, akik korábban kiestek az iskolarendszereből, mert helyzetüket általában „súlyosbítja a hátrányos családi környezet, a szülők alacsony iskolázottsága, a népesebb család és a roma származás” (38–39. o.). Szintén óvatosságra vall, hogy a származási és társadalmi háttértényezők alacsonyabb hatásában – Beck nyomán – inkább a társadalmi/ közösségi kötöttségek gyengülését és az individualizáció erősödését látja: „a globális rizikótársadalom viszonyai között a fiatalok számára mind a progresszív, mind a regresszív vagy alternatív individualizáció alternatívái inkább elérhetőkké váltak” (39. o.). Ennek a fényében véli értelmezhetőnek később azt is, hogy – a szűkebb értelemben vett jóléti problémákhoz képest – a fiatalok egyre komolyabbnak érzékelik az alkoholizmus, a drogok és a kábítószeres elterjedését.

Jelentős változások történtek az iskolázottság, és annak társadalmi meghatározottságában is – erről a tanulmány második részében esik szó. A jó hír az, hogy köszönhetően a felsőoktatás expanziójának egy szerényebb hátterű fiatalnak több esélye van egyetemen továbbtanulni, mint 15 évvel ezelőtt: a továbbtanulási esélyeket kevésbé befolyásolja a szülők eltérő iskolai végzettsége és anyagi helyzete. A rossz hír viszont az, hogy ezek az egyenlőtlenségek továbbra is magasak, ráadásul felértékelődött a lakóhely szerepe is: a rurális térségekben élők esélyei tovább csökkentek a nagyvárosiakhoz képest. Ezért „egy falusi származású, főleg szakképzetlen foglalkozású, nagycsaládos szülők gyermekeinek továbbra is legalább két és félszer kisebb esélye van felsőfokú diplomát szerezni, majd szellemi munkát végezni, mint a diplomás szülők gyermekeinek, akiknek zöme a városokban, azon belül is a „globális” nagyvárosokban koncentrálódik.” (64. o.).

A Geambaşu Réka és Vita Emese által jegyzet tanulmány aktuális családészociológiai kérdéseket feszeget, igen korszerű és naprakész irodalmi keretelésel. Arra keresnek választ, hogy milyen mértékben következett be a kétezres évek első másfél évtize-

dében a második demográfiai átmenet az erdélyi magyar fiatalok körében, milyen nézeteket vallanak a családdal kapcsolatos kérdésekben, és hogy néz ki a párkapcsolattal, családalapítással, valamint a munka–magánélet egyensúlyával kapcsolatos percepciójuk és magatartásuk. A szerzők vállaltan szakítanak azzal a hagyománnyal, hogy ezeket a fontos kérdéseket csak az érintettek körében (ti. a tartós kapcsolatban vagy házasságban élők, ill. a gyerekesek) vizsgálják, hiszen ezeknek az aránya meglehetősen alacsony a célcsoport körében, ráadásul ezek az életsemények egyre később következnek be. 2016-ban a 15–29 éves nők csupán 17, a férfiak mindössze 11 százaléka volt házas, ami összességében 10 százalékkal kevesebb, mint 2001-ben volt. Megnőtt az élettársi kapcsolatban élők aránya, viszont egyre többen élnek párkapcsolaton kívül, különösen a férfiak körében. Az előző tanulmányban is jelzett pozitív jóléti-státuszbeli változások ellenére a gyerekvállalási kedv radikálisan csökkent – 21-ről 8 százalékra. Már korábbi vizsgálatokban is körvonalazódott egy ellentmondás, hogy az erdélyi magyar fiatalok nagy része még mindig egy hagyományosabb értékvilágot képvisel, magatartásukra mégis egyre inkább a családalapítás halasztása, vagy az ettől való elzárkózás jellemző. A tanulmány megerősíti, hogy létezik egy ilyen konfliktuspercepció, és nemcsak a nők és a középosztálybeliek körében, ahogyan azt korábban tematizálták. Miközben kevés változás történt a fiatalok normatív családközpontúságában, és a gyermekvállalásról többnyire azt gondolják, hogy kedvezően hat a személyes boldogságra, elmélyíti a családi-baráti kapcsolatokat – 30-40 százalékuk szerint nehezítheti a boldogulásukat: gyengítheti a társadalmi státuszukat, a tanulási és munkalehetőségeiket, valamint az anyagi helyzetüket is. Különbségek vannak abban, hogy a gyerekvállalásnak ez az „ára” mely társadalmi csoportokban van jelen inkább: gyakoribb a nők, az idősebbek és az alacsonyabban iskolázottak körében (a szakmunkásképzőt végzettek kivételével) és alacsonyabb azoknál, akik vallásosak, vagy már gyereket nevelnek. A tanulmány a különbség okaira is reflektál, kiemelve egyrészt a nők bizonytalanabb helyzetét a munkaerőpiacon, ami jelenti a foglalkoztatási esélyeik romlását és a jövedelmük csökkenését a gyermekvállalást követően, másrészt pedig azt a társadalmi várakozást,

amely megerősíti, hogy a munka–magánélet egyensúlyának megteremtése, ezáltal a gondoskodás „terhe” a nők feladata – várható tehát, hogy az ezzel kapcsolatos nehézségek inkább a nőket nyomasztják. Ezek a félelmek egyébként nem alaptalanok, hiszen az utóbbi évtizedekben csökkent az életutak tervezhetősége, a megélhetéssel kapcsolatos általános bizonytalanságérzés. A szerzők három területet emelnek ki, ahol a közpolitika segíthet ebben – ezek viszont az EU szintjén is csak direktívajavaslatként fogalmazódtak meg: nagyobb rugalmasságot a munkaidő-beosztásban, a szabadság („family leave”) modernizálását (ezen belül elsősorban az apasági szabadság korszerűsítését) és a minőségi, de megfizethető gyermekellátáshoz való szélesebb hozzáférést.

A harmadik, szintén a szerkesztő, Veres Valér által írt tanulmány az erdélyi magyar fiatalok nemzeti identitását, csoportattitűdjeit tárgyalja, kitérve a kulturális nemzeti és állampolgári identitásalelemek szerepének változására, a vegyes házassággal, valamint a többségekkel szembeni attitűdökre. A korábbi vizsgálatokhoz képest részletesen megvizsgálja a bevándorlókkal szembeni attitűdöket is, aminek az aktualitását a felvétel időpontjában tetőző migrációs hullám és a magyar kormányzat erős bevándorlásellenes narratívája és fellépése adta. Ezzel kapcsolatban arra a következtetésre jut, hogy a bevándorlókkal kapcsolatos negatív attitűdök erősödtek ebben az időszakban és azok körében magasabbak, akiknél korábban is jellemző volt az idegenellenesség, valamint a romákkal és a zsidókkal kapcsolatos ellenérzések. A többségi románokkal kapcsolatos véleményekben van egy regionális polarizáció (Székelyföldön negatívabb, és a konfliktuspercepció is magasabb), mindeközben általában egyre elfogadóbbak lettek a vegyes házassággal kapcsolatban. A romaellenesség mértéke nem változott, és továbbra is igen magas. Fontos eredmény viszont, hogy az általánosított bizalom és a (nem etnocentrikus) nemzeti büszkeség, valamint a magasabb iskolázottság segíthet az idegenellenes attitűdök kialakulásának megelőzésében és csökkentésében. Mindkét adatfelmérésben megfigyelhető volt, hogy a magyar nemzeti büszkeség erősebb volt a rurális térségekben, regionális szempontból pedig a székely fiatalok körében, továbbá, hogy a falusi fi-

atalok nagyobb társadalmi távolságokat tartanak. Az egyéni tapasztalatok – külföldi tanulás vagy munkavállalás – és az, hogy tervezik-e a kivándorlást, szintén meghatározzák, hogy miként viszonyulnak más nemzetiségű csoportokhoz.

Kiss Dénes tanulmánya a rendszerváltás után felnövő fiatalok vallásosságának alakulását helyezte nagyító alá. A szerző említést tesz a vallásosság és az életciklus kapcsolatáról, a családi szocializációról, hogy miként hatnak a kortársak által szolgáltatott minták a vallás gyakorlására. Továbbá említést tesz az egyéni útkeresésről, majd arról, hogy miként erősödik meg a vallásosság időskorra, a legmagasabb szintet elérve. A szerző megemlíti a nemek közötti különbségeket: a lányok magasabb arányban követik az egyház tanításait, a fiúk között pedig kétszer akkora arányban találunk olyanokat, akik nem vallják magukat vallásosnak, mint a lányok esetében. Ez az eredmény betudható azoknak a korai szocializációs mintáknak, amelyek a lányok nevelésében sokkal inkább hangsúlyozzák a szabálykövetést. Hasonlóan különbségek fedezhetők fel a falvak és városok között: a faluközösségekben sokkal nagyobb az egyházi vallásosok aránya, míg a vallást nem gyakorlók száma kétszer akkora városban, mint faluban. Bár a fiatalok vallási szocializációjába jelentős beruházás történt – egyre több fiatal számára nyílt lehetőség az egyházi iskolákban való továbbtanulásra – a két kutatás között eltelt tizenöt év alatt a vizsgált korosztály vallásosságának tekintetében enyhe csökkenés észlelhető. Ez a csökkenés 22-23 éves korban éri el mélypontját, ahonnan már alig fordul vissza – olvashatjuk a kutatás eredményei között. Ennek ellenére az erdélyi fiatalok túlnyomó többsége továbbra is a történelmi egyházakhoz tartozik, négyötödük vallásosnak vallja magát, a rendszeres imaéletet élők és viszonylag gyakori templomlátogatók jelentik a többséget. Tehát – ahogy az az összegzésben is megjelenik – vallásosnak lenni a fiatalok körében továbbra is egy olyan állapot, ami „normálisnak számít”, magyarázatra nem szoruló, „magától értetődő” alapállás marad (161. o.)

Az ötödik, Szabó Júlia által írt tanulmány a fiatalok szabadidős szokásait és értékorientációit vizsgálja a két felmérés eredményeit alapul véve. Elemzi a fiatalok kulturális fogyasztásának jellemzőit, illetve a fiatalok értékorientációjának változásait. Míg az

első felmérésben a leginkább látogatott szórakozási hely a diszkó volt, ennek helyét később átvették a kávéházak, kocsmák, éttermek. Ezek mellett egyre elterjedtebb a fesztiválok látogatása. A magaskultúra szinterei továbbra sem népszerűek, példaként a fiatalok 85 százaléka soha nem járt operában. Az életkörülmények megváltozásának következtében feltételezhető volt, hogy a generációs és szociokulturális szakadékok egyre nagyobb méreteket öltenek, a 2016-os felmérés eredményei mégis azt mutatják, hogy a fiatalok több mint fele, pontosabban 56 százaléka úgy gondolja, hogy megfelelő eszményeinek a szülei élete – ez 11 százalékkal magasabb, mint amit a 2001-es eredmények mutattak. Bár az életstílusok individualizálódtak, mégis azt láthatjuk, hogy még mindig a hagyományos értékek dominálnak, és egyelőre nem mutatkoznak jelei annak, hogy a fiatalok értékrendszere szöges ellentétben állna a szülei értékrendjével.

A kötet hatodik tanulmányának szerzője Dániel Bontond, aki a fiatalok civil szervezetekben végzett tevékenységeit vizsgálja, illetve azokat a társadalmi tényezőket, amelyek meghatározzák a szervezetekhez való kapcsolódásukat. A szerző egyaránt foglalkozik a formális, állandó szervezeti részvétellel, illetve az időnkénti önkéntes tevékenységekkel is. A civil-önkéntes aktivitásnak a társadalmi előnyeit nem lehet eléggé hangsúlyozni: a polgári demokratikus integrációt segítő ösztársadalmi funkcióin túl ezeken a helyeken a fiatalok kifejezik a változás iránti igényüket, kiállnak maguk és kortársaik érdekeiért, emellett gyakorolják a felelős gondolkodást és a megoldások keresését – a társadalom és közösségük cselekvő tagjaivá válhatnak. Az értékteremtésen és a tenni akaráson túl egy közösségi élményt is kapnak általa, amely a szabadidő eltöltésének egyik strukturált formájaként is értelmezhető – fogalmazza meg a szerző. Ami a részvétel társadalmi meghatározottságát illeti, az elemzésből az derül ki, hogy az életkor előrehaladtával a civil szervezetekhez való kapcsolódás csökken, vagy legalábbis átalakul annak formája: az önkéntesekből vezetők lehetnek – figyelembe véve, hogy az ifjúsági szervezeteknél az életkor szabályozhatja, hogy valaki meddig tölthet be vezető pozíciót –, vagy munkatársakként, esetleg az események visszatérő résztvevőiként lesznek jelen a szervezetek életében. A közösségi kapcsolódás

és a közösségi élmény ilyen formában tehát fennmaradhat. Jelentősek a nemek közötti különbségek is: a fiúk magasabb arányban tagjai a sport- és szabadidős, valamint a település- és közösségfejlesztéssel foglalkozó szervezeteknek, a lányok pedig a szociális tevékenységű szervezeteknek. (204. o.) Az időbeli változásokat elemezve kiderült, hogy az ifjúsági szervezetek vezető szerepe változatlan, a kulturális és vallási szervezetekhez való kapcsolódás aránya növekedett. Ennek fényében nem meglepő, hogy a legnagyobb ismertsége az Ifjúsági Keresztény Egyesületnek (IKE) volt, a fiatalok 22 százaléka volt ismert az egyesület tevékenységeiről. A kötet zárótanulmányában Rusu Szidónia a média- és internethasználat szokásainak változását vizsgálja, igen szakszerű elméleti-fogalmi keretkezéssel. Arra keresi a választ, hogy a digitalizáció milyen törésvonalakat húz az erdélyi magyar fiatalok közé, ez pedig milyen veszélyeket és kihívásokat rejteget. A szerző egy új egyenlőtlenségi formát említ meg, melyet az információs társadalom termelt ki: a digitális egyenlőtlenséget. 2016-ban a fiatalok 90 százaléka már internet-felhasználónak számított, sokkal fontosabb tehát az, hogy milyen gyakorisággal használják készülékeiket, illetve, hogy az online jelenlétük, tevékenységeik mit foglalnak magukba. Ehhez kapcsolódik a tanulmányban egy jelentős módszertani hozadék is: három dimenzióban – technikai felszereltség, használati autonómia, tartalom –, többféle mutató bevonásával létrehoz egy digitálisindexet, amelynek a társadalmi különbségeit vizsgálja. Ezzel kapcsolatban a regressziós modellek eredményei azt mutatják, hogy az iskolai végzettség, a nem és az anyagi jólét szerint számottevő eltérések vannak. Például a számítógép-használatot illetően ugyan csökkentek a társadalmi különbségek, még mindig rizikócsoporthoz számíthatnak a nők, a vidéken élők, illetve az alacsony jövedelemmel vagy iskolázottsággal rendelkezők. Fontosak a korosztálybeli különbségek is, a Z generáció tagjai gyakrabban használják az internetet Y generációs társaiknál, de a felhasználás módja, illetve az online szinterek között is kimutatható némi különbség. A szerző tematizálja azt a kérdést is, hogy kinek a felelőssége a digitálisan hátrányos társadalmi rétegeket, térségeket felzárkóztatni. A tanulmány eredményei révén érdemben hozzájárul ennek az igen fontos közpolitikai feladatnak az árnyaltabb megértéséhez.

A kötetről összegzőképpen elmondható, hogy az egyes fejezetekben tárgyalt dimenziókban a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatát sikerült egy új szintre vinni, túllépni és árnyalni az ifjúsági korszakváltás korábban használt leegyszerűsített, vulgárisabb értelmezését. Erre azért is volt szükség, mert az életpályák individualizálódása mentén szegmentáltabb és sokszínűbb lett az erdélyi magyar fiatalság, mint amilyen 15 évvel ezelőtt volt, köszönhetően elsősorban annak, hogy a globális világra való rákapcsoltság felértékelődött, és annak mértéke nagyon eltérő. Láthatjuk azt is, hogy ezek a törésvonalak a digitalizáció mentén nemhogy csökkentek volna, inkább növekedtek, köszönhetően a testreszabott tartalmaknak, a közösségi média világának, amely nemcsak véleménybuborékokat hoz létre, hanem egyre inkább a praxis talaján is differenciál. Tehát az a fajta posztmodern optimizmus, hogy majd az internet összehozza az embereket, a virtuális közösségek révén ellensúlyozza majd ezeket az individualizációs folyamatokat, nem valósult meg, nem vezetett az organikusabb, inkluzívabb demokratikus szolidaritás erősödéséhez.

Irodalom

- Atkinson, A. B. (2015). *Inequality: What Can be Done?*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674287013>
- Ban, C. (2014). *Dependentă și Dezvoltare: Economia Politică a Capitalismului Românesc*. Kolozsvár: Tact.
- Beck, U. (2003). *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest: Századvég.
- Castells, M. (2005). *A hálózati társadalom kialakulása – Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra, 1.* Budapest: Gondolat.
- Gábor Kálmán – Veres Valér (szerk.) (2005). *A perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után*. Szeged–Kolozsvár: Belvedere Kiadó – Max Weber Társadalomkutató Alapítvány.
- Piketty, T. (2015). *Tőke a 21. században*. Budapest: Kossuth.
- Stiglitz, J. E. (2012). *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers our Future*. New York: WW Norton & Company.
- Wallerstein, I. (2010). *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. Budapest: L'Harmattan.